

OPPONENSI VÉLEMÉNY **KENDE ANNA**: „TÁRSADALMI ÉS PSZICHOLÓGIAI TÉNYEZŐK SZEREPE A CSOPORTKÖZI VISZONYOK MEGVÁLTOZTATÁSÁBAN” CÍMŰ MTA DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉRŐL

Kende Anna kutatási területeiről, publikációs eredményeiről

Kende Anna szakterületének egyik kiváló képviselője. 1998-tól publikál rendszeresen, jeles hazai és nemzetközi szakfolyóiratokban. Csaknem kétszáz tudományos publikációval és jelentős (ezer feletti) hivatkozással rendelkezik. PhD fokozatát 2002-ben szerezte meg. Az ELTE PPK 2012-ben habilitált egyetemi docense, az ELTE Pszichológiai Doktori Iskola tőzrstagja és oktatója. Hazai és nemzetközi kutatócsoportok tagjaként illetve vezetőjeként kutatótársaival való hatékony kooperáció jellemzi. Iskolateremtő tevékenységét jelzi PhD fokozatot szerzett és jelenlegi doktoranduszainak/doktorandáinak száma is. Kutatási területe a csoportközi viszonyok szociálpszichológiai vizsgálata: az előítéletesség, diszkrimináció, kollektív cselekvés, politikai aktivizmus és csoportközi szolidaritás kérdései. Kutatási területeinek felsorolásából is érzékelhető, mennyire fontos és aktuális társadalmi problémákra irányul tudományos tevékenysége. Ráadásul, ahogyan az a disszertációból is érzékelhető, kutatómunkája során nem elégszik meg pusztán elméleti kérdésselvetésekkel, és azokra adott válaszlehetőségekkel, hanem mélyen elkötelezett amellett, hogy a kutatás eredményei milyen módon ültethetők át a társadalmi gyakorlatba, milyen módokon tud a tudomány segítséget nyújtani egy humanizáltabb, „jobb” világ kialakításában.

A disszertáció témájának fontossága, társadalmi relevanciája

Kende Anna disszertációja legfőbb céljának tekinti, hogy „bemutassa a társas identitás és a csoportközi viszonyok sokszoros és komplikált kapcsolatát, és ezen ismeretek fényében rávilágítson adott csoportközi helyzetek megváltoztatásának lehetőségére a csoportközi attitűdök és a cselekvési szándék vagy tényleges cselekvés szintjén. Túl az általános pszichológiai mechanizmusok feltárásán a dolgozat mindezt csoportközi helyzetekre vonatkoztatva tárgyalja. E célok megvalósításához ismerni kell a csoportközi ellenségesség természetét, gyökereit, azokat a pszichológiai szükségleteket, amelyek táplálják, különösen egy-egy konkrét társadalmi-politikai helyzetben”. Ezeket a világosan körülhatárolt célokat két fontos csoportközi helyzet kapcsán mutatja be: a romaellenesség és az idegenellenesség társadalmi jelenségeinek vonatkozásában. A kutatás időhorizontja 2015-től napjainkig. Mindenki számára nyilvánvaló, hogy az ezredforduló utáni időszak nemcsak Magyarországon, nem csak Európában, hanem az egész világon jelentős változásokat hozott a diszkrimináció, az idegenellenesség, az előítéletesség, az integráció/inklúzió kérdéseiben.

A disszertáció felépülése, főbb egységei

A disszertáció három nagy egységre épül. Az első nagyobb egység a romaellenesség és az idegenellenesség sajátosságainak feltárására irányul, rámutatva a csoportközi konfliktusok neuralgikus pontjaira, a diszkrimináció rejtett és nyílt formáira, a befogadást akadályozó tényezőkre. Itt az egyik legfőbb célnak tekinti a romákkal szembeni attitűdöket mérő skála kidolgozását és validálását. Bemutat egy terepen végzett kvázi kísérletet is, amelynek során egyetemi hallgatók részvételével arra keresték a választ, hogy a csoportközi barátkozás milyen mértékben hathat a romaellenesség csökkentésére (támogató intézményes környezetben). A disszertáció második része az identitás folyamataival foglalkozik. „Az itt közölt vizsgálatok a csoportokkal való azonosulás kérdései között kiemelt figyelmet szentelnek az azonosulás módjának és a csoportokhoz társított normák, értékek és tartalmak szerepének.” A kutatás során megkülönbözteti a csupán pozitív érzelmi viszonyulást jelentő csoportkötődést, a felsőbbrendűséget is tartalmazó glorifikációtól. A kutatás kategóriarendszerének érdekében elkülöníti a nemzeti és az európai identitást, továbbá a nemzeti identitás etnikai és „polgári” módját. Vizsgálja, hogy a nemzeti identitás e két fő típusa milyen összefüggésbe hozható a romaellenes és bevándorló-ellenes attitűdökkel. A disszertáció harmadik nagyobb egysége arra kíváncsi, hogy milyen motivációk és viselkedésformák kapcsolódnak a csoportközi helyzet megváltoztatásához. Az önkéntes segítségnyújtás milyen mértékben táplálkozik a helyzet megváltoztatására irányuló motivációkból. Ennek jegyében a 2015-ös menekültválság idején vizsgálta az önkéntes, segítő társadalmi munka motivációs hátterét. A disszertáció zárásaként összegzi a bemutatott kutatások eredményeit.

A disszertáció egyes főbb egységei szervesen kapcsolódnak egymáshoz. A mögöttük meghúzódó elkötelezett kutatói attitűd, módszertani körültekintés a kutatások menetének, mintavételének, matematikai statisztikai feldolgozásának alapos bemutatása és az eredmények összegzése egységbe fűzi az egyes tanulmányokat.

A disszertáció legfőbb eredményei

A disszertáció a következőképpen összegzi kutatásainak legfőbb eredményeit: A „vizsgálatok mindegyikében általános pszichológiai folyamatok feltárása volt a cél, vagyis olyan tudományos elméletek alkotása, amelyek túlmutatnak az adott kontextuson. Emellett azonban a vizsgálatok mindegyikének volt alkalmazott, a konkrét helyzetre is vonatkoztatható gyakorlati haszna is, vagyis megoldást kínált egy-egy konkrét társadalmi problémára.” „Összességében a kutatások egyszerre világítanak rá a csoportközi konfliktusok jelenségének összetettségére és arra, hogy jól azonosítható folyamatok határozzák meg a konfliktusok kialakulását, elmélyülését és azok megoldásait is. Ez a tudás pedig elengedhetetlen a társadalmi változást sürgető, tudományosan megalapozott, hatékony társadalmi intervenciók kidolgozásában”. Mindezzel alapvetően egyetérthetünk. A kutatások

folyamatát, eredményeit megismerve az opponens meggyőződéssel állíthatja, hogy Kende Annának sikerült nemcsak bemutatni, hanem bizonyítani is az általa képviselt kutatói attitűd fontosságát, eredményességét és remélhetőleg társadalmi hatékonyságát is.

További javaslatok

Mindezek után fontosnak tartjuk néhány további felvetés, javaslat megfogalmazását.

1. A romaellenesség és idegenellenesség attitűdjeinek bemutatásához fontos lenne *longitudinális* kutatások eredményeinek beemelése is. Hiszen jelentős változások zajlanak ezen a téren, nemcsak az elmúlt évtizedekben, hanem napjainkban is. Ezek pontosabb elemzéséhez nélkülözhetetlenek érezzük a változások *dinamikájának* érzékeltetését is.
2. A tanulmányok hangsúlyozottan kvantitatív módszereket alkalmaznak, ugyanakkor több tanulmányban is felvetődnek tartalmi (például az identitás tartalmára vonatkozó) kérdések is. Ezek összetettebb bemutatásához, ahogy azt a disszerens is jelzi, további kutatásokra lenne szükség, ráadásul olyan kutatásokra, amelyek nagyobb mértékben építenek kvalitatív módszerekre (tartalomelemzés, mélyinterjú, résztvevő megfigyelés, fókuszcsoport). (Magunk is tapasztaltuk „Magyarság-szimbólumok” című kutatásunk kérdőíves és interjú-s módszerekkel operáló szakaszaiban, hogy bizonyos előítéletek és az előítéletek mögötti összetevők a kérdőíves válaszokban nem jelennek meg.)

A disszerens világosan körülhatárolja tudományterületének és tudományos megközelítésének axiómáit, ugyanakkor érdekes és érdemes lenne akár a roma-, akár az idegenellenesség további vizsgálatába nagyobb mértékben bekapcsolni azokat a kulturális antropológiai, kvalitatív szociológiai vizsgálatokat, amelyek eredményei rendelkezésre állnak (hogyan csak néhány példát említsünk: Michael Stewart, Feischmidt Margit, Szuhay Péter, Havas Gábor, Horváth Kata, Kovai Cecília, Prónay Csaba, stb.) Ezek közül néhányukra ugyan utal a disszerens, de az említett társtudományok eredményei további lehetőségekkel gazdagíthatnák a disszerens kutatási eredményeit. Nagyon fontosak Kende Anna kutatásának azon konklúziói, amelyek az előítéletek és a kontaktusok negatív összefüggését regisztrálják, vagy amelyek a folklorizáció inkább eltávolító hatását állapítják meg, de az előítéletesség jelentős összetevője lehet a kulturális távolság, amit az „idegen” különböző alakváltozatainak megkülönböztetésével és azok kulturális sajátosságainak szembesítésével be lehetne vonni a vizsgálatba. (Különös aktualitást adhatnak ennek azok a különbségek és persze hasonlóságok is, amelyek a 2015-ös menekülthullám és a 2022-es ukrán menekültválság kapcsán figyelhetők meg). Ugyancsak érdemes megkülönböztetni az „idegenhez” fűződő előítéletek azon eltérését is, amelynek során az „idegent” az in-grouphoz képest „fentebbinek” illetve „alsóbb helyzetűnek”

ítélik. Mindennek elemzéséhez és értelmezéséhez is igen sok adalékkal szolgálhat a kulturális antropológia és a kvalitatív szociológia.

3. A disszerens több ponton is jelzi, hogy több kutatásának mintavétele (nyilván a rendelkezésre álló anyagi források korlátozottsága miatt is) speciális mintából, egyetemi hallgatók köréből rekrutálódik. Érdekes lenne, ha erre lehetőség nyílna, az ilyen mintavételre épülő kutatásokat reprezentatív mintán is megismételni és az eredményeket összehasonlítani.
4. Kende Anna nagy hangsúlyt fektet az egyes kategóriák világos elkülönítésére és módszertani szempontból is korrekt bemutatására. Ugyanakkor bizonyos esetekben érdemes lenne újabb dimenziókat is bekapcsolni a kategóriahasználta. Például a „nemzeti” versus „európai” identitás mellett lehetséges lenne figyelembe venni egy „humanisztikus, az emberiségre vonatkozó” kategóriát is, mert sok esetben éppen ez (közös embervoltunk tudata) az, ami a csoportközi előítéleteket felül tudja írni.
5. A disszerens figyelmébe ajánlanánk a MOMÉ-n évek óta folyó néhány kutatást is. Egyfelől Hosszú Erzsébet építőművész és Jekli Ágnes grafikusművész „Open doors” projektjét, amelynek keretében kényszermigránsok integrációját, inklúzióját kívánják a design eszközeivel elősegíteni. Másfelől Barcza Dániel, Fehér Borbála, Schmidt Andrea és kutatótársaik évek óta tartó terepmunkáját Bódvalenkén, Bódvaszilason, amely hasonló eszközökkel vizsgálja hátrányos helyzetű roma gyerekek felzárkóztatásának lehetőségeit. Ezek a megközelítések jól kapcsolódhatnak Kende Annának és kutatócsoportjának a csoportközi érintkezések előítélet-csökkentő lehetőségeire vonatkozó eredményeihez.

Ezen megjegyzéseink mögött természetesen jól érzékelhetően húzódik meg a disszertációban tárgyalt problémakör társadalmi fontossága és a feldolgozás alapossága, sok irányban nyitott lehetőségei, valamint Kende Anna mély elkötelezettsége témája és annak társadalmi gyakorlatba történő átültetése mellett.

Mindent egybevetve Kende Anna: „Társadalmi és pszichológiai tényezők szerepe a csoportközi viszonyok megváltoztatásában” című doktori értekezésének tudományos eredményeit elegendőnek tartom az MTA doktora cím megszerzéséhez; a nyilvános védés kitűzését javaslom.

Budapest, 2022, június 30.

.....
Kapitány Ágnes, az MTA doktora